

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZIGETI MOLNÁR DÁVID	
A <i>Balassa-kódex</i> visszafejtési kísérlete	
Észrevételek a <i>Hozzászólásokhoz</i>	9
MÁRTON-SIMON ANNA	
Dekadens költészet <i>A Hét</i> hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása	43
KOVÁCS VIKTOR	
Intrikusábrázolási jellegzetességek Szigligeti Ede és Balázs Sándor <i>A strike</i> című darabjában	75
BÉLA BÁLINT	
„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”?	
Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései	93

KRITIKAI LAPOK

TÓTH ORSOLYA	
Tudományunk határai	
DÁVIDHÁZI Péter, „Mit hisz a tudós?": <i>Változatok hivatás és módszer témájára</i> , Bp., Ráció, 2023.	111
GOLYÁN ÁDÁM	
Reformáció újragondolva	
TÓTH Zsombor, <i>A hosszú reformáció jegyében: Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászevtizedtől 1800-ig</i> , Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41).	117

HASZNOS MULATSÁGOK

DEBRECZENI ATTILA	
Névjegy az irodalom asztalán	
Kazinczy Ferenc: <i>Az esthajnalhoz</i>	127
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	133
A lapszám szerzői	137

Szigeti Molnár Dávid

A Balassa-kódex visszafejtési kísérlete Észrevételek a Hozzászólásokhoz¹

Hogy mi a *Balassa-kódex*? Balassi „epedő múzsájának gyöngykoszorúja”.² Egy kódex, amely a költőóriás „virágénekeit, költészetének egyik legdúsabb hajtását megőrizte számunkra”.³ *Balassa Bálint verseinek fragmentumi*, legteljesebb töredéke.

Hogy mi a *Balassa-kódex*? Egy kéziratos könyvecske a 17. század derekáról. El nem égett és Tiszába sem esett versek gyűjteménye. Balassi Bálinté (1554–1594), Rimay Jánosé (†1631) és az úgynevezett „mostani poétáké”, akik egyet kivéve mindnyájan anonimek és – ismeretünk jelenlegi állása szerint – csak Balassihoz képest „mostaniak”, ám mindkettőjükhöz képest „modernekk” – Pap Balázs találó kifejezésével élve: „beárazás alattiak”.

Hogy mi a *Balassa-kódex*? A magyar irodalom első többgyűjteményes kötete. A magyar *Poetae tres elegantissimi!* Modern és „ódsi”: koncepcionális előképet mintha egyenesen Párizsból nyújtottak volna neki, az egyes részek – Tinódi Sebestyén *Cronicája* (1554) után több mint fél évszázaddal! – mégis rendre olyan másolói címközleményekkel kezdődnek, mint középkorvégi kódexeink: „Úrnak nevébe kezdetik az Szent Barlámnak élete”, „Az Sz. Szilveszter élete következik”,⁴ „Következnek Balassi Bálintnak kölem-kölemféle szerelmes éneki”.

Hogy mi a *Balassa-kódex*? Örökös rejtély, elmét „strumló” talány. „Ahányszor sikerül egy-egy problémát megoldani, annyiszor újabbak bukkannak fel.”⁵ A legnevesebb irodalomtörténészek nyomozták: Dézsi Lajos, Varjas Béla, Bóta László, Klaniczay Tibor, Kőszeghy Péter, Horváth Iván, Vadai István... Nem is tudnám elmémet az övékkel „fárasztván futtatni”. Az utóbbi években azonban felfigyeltem

1 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 11(1957), 265–338; VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján* (Sárospatak, 2004. május 26–29.), szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (Bp., Universitas, 2007), 141–176.

2 THALY Kálmán, *Balassa Bálint és újon felfedezett versei*, Századok, 9(1875), 1–33, 2.

3 VARJAS Béla, *A Balassa-kódex = Balassa-kódex*, kiad. VARJAS Béla, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1944, V–XXXIV.

4 Vö. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig = H. J. Irodalomtörténeti munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, I, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Klasszikusok: Horváth János összegyűjtött művei), 477–705, 572–573.

5 VADAI István, *A Balassa-kódex szerkezete: Mézes kenyér és papírrepülő*, Hungarológiai Közlemények, 36(2005), 13–23, 14.

néhány dologra. Olyasmikre, amiket nem tudott egészen eltorzítani, elnyomorítani a kódex megcsonkulása. Erről szól ez a dolgozat.

Hogy mi a *Balassa-kódex*, ezúttal nem érdekel. Ám hogy hogyan és miért épp úgy készült, annál inkább! Azt a pillanatot próbálom tehát elkapni, amikor még nem „gyöngykoszorú”, kincsesládikó, a magyar *Poetae tres elegantissimi* vagy tudomiséen, mi volt, csak egy sima meló, amit valahogy el kellett végezni. Jerome J. McGann azzal kezdi egy tanulmányát, hogy „az emberek nem angyalok”.⁶ Azt érti ezen, hogy „[a]z emberi érintkezés még a legösszetettebb és legelőrehaladottabb formáiban is – amikor az alkufolyamatok textuális eseményekként valósulnak meg – anyagi módon megy végbe”.⁷ Ezt nem is tagadnám, mégis kukacoskodom: egy másoló számára mégiscsak „anyagibb módon”, mint egy textológus számára. S engem éppen ők izgatnak. A másolók... Milyenek voltak? Hogyan viszonyultak egymáshoz? Min meditáltak, amikor munkájukhoz láttak? Ezek a kérdéseim. Megválaszolásukhoz azonban szakítanom kell az évszázados múltra visszatekintő előítélettel: a *Balassa-kódex* másolói nem voltak kontárok – ahogy természetesen textológusok sem. Egyszerűen csak „szügyig gázoltak” a másolás rideg materialitásában: a kódex „leganyagibb szintjein”⁸ kontempláltak, kalkuláltak, spekuláltak – itt végezték a munkájukat...

„Kódex” – írom én is, noha szívesen kerülném e szó felesleges használatát, mert a 17. század végénél előbb biztosan nem kötötték be azt a felbecsülhetetlen értékű kéziratot, amelyet ma *Balassa-kódex*nek nevezünk. Hosszú évtizedekig nem kódex volt tehát, csak torzóban maradt, félkész füzetek sora. Szolidan tornyosuló ívfüzet-halom, amelyből ez idő alatt mintha kifejezetten a teljesen vagy félig üres levélpárokat mazsolázták volna ki – egyesek számára talán ezek lehettek a legértékesebbek az egészből... A nyersanyag. Hogy közben mégsem keveredtek össze e kézirat levelei, első ránézésre csodával határos. Hisz az üres vagy nagyrészt üres lapokon még az órszavak is hiányoznak! Elhagyták őket. Egy másik kódexünk, amely ugyanezeket a rizikófaktorokat hordozza, nem így néz ki: 19. századi újrakötésekor a *Kuun-kódex* úgy összekuszálódott, hogy egészen tavalyig úgy tűnt, „helyreállíthatatlan” károsodás érte.⁹ Bár a párhuzam talán erőltetett és sántít is, nagyon is ki kell éleznii a kérdést: vajon miért nem következett be ez a *Balassa-kódex* esetében is?

6 Jerome J. MCGANN, *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia 1: Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2011 (Filológia, 2), 47–61, 47.

7 *Uo.*, 47.

8 A leganyagibb szintek kutatására a *Metafilológia* című kötet mellett PAP Balázs alábbi tanulmánya is inspirált: PAP Balázs, *Az Istenes Énekek margóira = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 335–342.

9 VARGA Imre, [Kísérőtanulmány] = *A Kuun-kódex*, szerk. VARGA Imre, Bp., Magyar Helikon, 1979 (Bibliotheca Historica), II, 7–40, 10; PAP Balázs, *A Kuun-kódex szerkezete* = P. B., *Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben*, Bp., reciti, 2023, 245–254.

I. rész

Az intoleranciaelmélet és az arányos munkamegosztás elmélete

Csalóka, Lógós, Újonc és a negyedik kéz

A *Balassa-kódex* másolóinak neve a feledés homályába merült. Az őket profílozó Varjas Béla is szinte csak annyit tudott megállapítani róluk, hogy négyen voltak.¹⁰ Szintén Varjas nyomán máig úgy látjuk: siettek.¹¹ Akik pedig sietnek, ha csak lehet, egyidejűleg másolnak. Ugyanannak a kéziratnak más-más füzetét. Itt azonban biztosan nem ez történt, kezeik ugyanis az ívfüzeteken belül, nem pedig a füzethatárokon váltják egymást. A *Balassa-kódex* forrása tehát be kellett hogy legyen kötve. Talán sikkos, rózsaszín bőrbbe, mint a *Leuveni kódex*... Mindenesetre az említett négy másolót kódexbeli feltűnésük sorrendjében Varjas arab számokkal különböztette meg egymástól: így lett belőlük első, második, harmadik és negyedik kéz.¹² A harmadikat tulajdonképp már csak átkeresztelte, előtte B-nek hívták.¹³ Csekély vigaszt szegénynek, hogy legalább az esélye megvolt. Négyük közül talán a második a legfurább. De hogy ne legyen személytelen az egész, nevezzük most – unitárius módi szerint – Lógósnak őt. Lógós – szinte hihetetlen! – mindössze egyetlenegy lapnyit másolt az egész kódexben,¹⁴ ám ettől is annyira besokallt, hogy ettől fogva úgy került a kéziratot, mint ördög a tömjént. Persze az is lehet, hogy nem is volt annyira vagány alak. Egyszerűen csak – Varjashoz hasonlóan – társai is „kezdtelegesenek”, primitívnek látták ákombákom írását,¹⁵ és nem akartak többet bízni rá. Kipróbálták, nem jött be. A harmadik kéz viszont annál inkább besegített a munkájával. Szabályosan zszisegett. Mögötte sem volt azonban hosszú gyakorlat, az ő írása is „kiíratlan” még.¹⁶ Viszont ő az egyetlen, aki mindig szöveghatáron lépett be a másolási folyamatba. Az első kéz csak akkor adta át neki sercegő tollát, ha végzett – még ha Lógós „vékonyan csörgedező” segítségével is. Márpedig az első kéz mindig „ugyanakkor” végzett, s ezzel visszatérő mintázatot hozott létre a kódexben. A legeslegemberibbet. Ahogy szalmaláng lelkesedésünkben holnaptól mi is 10 kört fogunk futni, legalább egy ezrest akarunk félretenni, vagy hogy egy klasszikust¹⁷ idézzek: „10 rekordot csinálunk majd meg”, ő is mindig annyi verset másolt le egy ültő helyében, hogy kereken 10 számhelynyit ugorhasson előre. De csak ránézésre.

10 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XV.

11 *Uo.*, XXVII.

12 *Uo.*, XII–XIV.

13 BALASSA Bálint *Minden munkái*, szerk. DÉZSI Lajos, Bp., Genius Kiadás, 1923 (Nagy Írók – Nagy Írások), CI.

14 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XIV.

15 *Uo.*, XIV.

16 *Uo.*, XIV.

17 Klasszikuson csakis Latzkovits Miklóst érthetjük. Ezt még idegépelnem is felesleges.

Suttyomban ugyanis nagyon is szerette engedni, hogy a kézirat hiányai kikíméljék. Nincs ott a 36. ének a forrásában? Ő akkor is csak a 29-től a 39-ig másol. Ezért is nevezem őt – Eulenspiegel magyar „pendantja”¹⁸ után – Csalókének.

1.	2.	3.
A kódex 1. énekétől a 10. ének közepéig másol	A 15. ének incipitjétől a 25. ének utolsó szaváig másol	A 29. ének harmadik sorától a 64. lapon levő 40. ének számozásáig másol, de biztosan nem kell beírnia a kódexbe a 36. éneket (ezt pontosítani fogom)

Csalóka másolási egységei
(VARJAS, *A Balassa-kódex*, XII–XIII. alapján)

Persze ez nemcsak csalás, hanem önámítás vagy tréfás megtévesztés is lehetett a részéről. Sőt! Akár szórakozottságból vagy rutinból – a gépies másolás következményeként – is tehette. Mindenesetre ebből is látszik, hogy a harmadik kéz Csalókától függött. Csak akkor írhatott, ha Csalóka már kész volt azzal a munkával, amelyet saját magára szabott ki. Ha délelőtt tizenegykor, tizenegy után, ha másnap délután ötkor, azután. A harmadik kéz mindig szöveghatáron lépett be, ám sosem szöveghatáron lépett ki – épp olyan, mint egy újonc, aki az „öreg rókák” jól megszolgált cigiszünetében – hogy „ne álljon a meló” – végre-valahára kipróbálhatja a vadonatúj munkagépet, de azonnal ki is kell szállnia belőle, ahogy a többiek visszatérnek. Ezt „szarkaláb-írása”¹⁹ is erősíti. Ráadásul úgy tűnik, ő és Lógós bizalmasabb viszonyban voltak Csalókéval, mert csak neki segítettek, a negyedik kéznek azonban nem. Akárhogy is, kezeik kódexbeli megoszlását Vadai István táblázattal is szemléltette. Ebben Vadai gondolatjellel – vagy ahogy ő nevezte: „vonalkával” – jelölte a kézirat azon lapjait, amelyeket azért hagytak üresen, mert a nyomtatásban (az *Istenes énekek* úgynevezett rendezetlen kiadásában) is megjelent énekeket később is lemásolhatták rájuk – mikor a kölcsönkért kézirat forrást már visszaadták tulajdonosának. Táblázatában soronként 10-10 kódexoldalt láthatunk:²⁰

18 GYÖRGY Lajos, *Eulenspiegel magyar nyomai*, Erdélyi Múzeum, 36(1931), 355–390, 390.

19 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XIV.

20 VADAI István, *A Balassa-kódexről = Balassa-kódex*, I (faksimile kiadás), kiad. KŐSZEGHY Péter; II (forráskiadás), szerk. VADAI István, Bp., Balassi, 1994, II, I–XI, XI. Vadai forráskiadására és annak jegyzeteire a továbbiakban így hivatkozom: *Balassa-kódex* (VADAI).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	3
2	3	3	3	3	3	3	3	3	1	1
3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	1	1	1	1	1	3	3	3	3	1
5	1	1	1	1	1	–	1	1	1	1
6	1	1	1	3	3	4	4	4	4	4
7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
8	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
9	4	4	4	4	4	4	4	–	4	–
10	4	4	–	–	–	–	–	–	–	–
11	–	–	–	–	–	–	4	4	4	4
12	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
13	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
14	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
15	1	1	1	1	1	1	1	–	1	1
16	1	4	4	4	4	4	4	–	–	–
17	–	–	4	4	4	4	4	4	4	4
18	–	–	–	–						

A másoló kezek megoszlása (Vadai István táblázata)

Jelmagyarázat: 1 = első kéz; 2 = második kéz; 3 = harmadik kéz; 4 = negyedik kéz; – = üres;
szürke = tévesen üres

Az üres lapok Vadai szerint az alábbiak: 56., 98., 100., 103–116., 158., 168–172. és 181–184. Ezek túlnyomó többsége – közvetlenül a másolás befejeztével – csakugyan egészen üres, a 158. és a 181. viszont nem – még ha csak egy-egy versszaknyi szöveg „darvadozik” is rajtuk. Éppen annyi, mint a 99., 102., 144. és 160. oldalakon, amelyek Vadainál ennek ellenére mégsem üresek. Eszerint tehát – vedd össze a félig tele, félig üres pohár problémájával – nem egységesen járt el. Táblázata azonban még így is egy nagyon-nagyon érdekes gondolatot sugall: a kezek mintha mindig laphatáron váltanak egymást. És valóban! Kilencből négy esetben így is van, további kettőben pedig a laphatárhoz nagyon közel: kettő, illetőleg négy sorra tőle. Márpedig ennek hatalmas jelentősége lehet, amit csak akkor érezhetünk át, ha azt is tudatosítjuk, hogy bár a másolók szövegátáron is ugyanennyiszor veszik át egymástól a tollat, e kézváltásokból kettő laphatárra, egy pedig laphatárhoz közel esik.

	Lapszám	Szöveghatár?	Laphatár?	Váltókéz
1. kézváltás	18. lap	–	+ (2 sorra tőle)	2. kéz (Lógós)
2. kézváltás	19. lap	+	+	3. kéz (Újonc)
3. kézváltás	28. lap	+ (2 sorra tőle)	+	1. kéz (Csalóka)
4. kézváltás	45. lap	+	–	3. kéz (Újonc)
5. kézváltás	49. lap	–	–	1. kéz (Csalóka)
6. kézváltás	64. lap	+ (1 sorra tőle)	–	3. kéz (Újonc)
7. kézváltás	65. lap	–	+	4. kéz
8. kézváltás	140. lap	–	+	1. kéz (Csalóka)
9. kézváltás	162. lap	+	+ (4 sorra tőle)	4. kéz

Tisztán szöveghatáron tehát mindössze kétszer kezdik a másolást, s – mint említettem – mindkétszer Újonc segít másolni Csalókának. Mindezek alapján pedig egyáltalán nem lenne ésszerűtlen az a következtetés, hogy a másolók – mint a mai iskolások – alapvetően nem szöveg-, hanem oldalmennyiségben gondolkodtak. Bár nagyon jó precedens lenne erre a Vat I/1. jelzetű Janus Pannonius-kézirat,²¹ de lehetne ezt a feltevést vajon igazolni is? Igen, Vadai táblázatával! A következtetés ugyanis akkor helyes, ha az egymástól független kezek, a „főmásolók” kezeinek megoszlása – Csalókáé és a negyedik kézé – egyenlő részekre bontja a kódexet, hiszen az iskolások is azért gondolkodnak így, mert ezzel látják leginkább biztosítotttnak, hogy ugyanannyit kell majd körmölniük, mint a többieknek. Mégis ki akarna többet robotolni másoknál?

A táblázatban ki is rajzolódik – ha nem is élesen – két-két, páronként hasonló terjedelmű rész, két nagyobb (1–65. és 66–140. lap) és két kisebb (141–162,5. és 162,5–181. lap). Ezek 65 és 75, illetőleg 21,5 és 19,5 oldalnyiak,²² ám ezekből még ki kell vonnunk az üres lapokat. S ezzel ismét a félig tele, félig üres pohárhoz jutottunk. Mi legyen hát az üres? Minthogy azokat az oldalakat, amelyekre csak 4–5 sort írtak, véletlenszerűen (vagy ha úgy tetszik: csak örömmünkben) látjuk üresnek, s ezért nehéz számolni velük (lásd Vadait vagy a kézirat beíratlan lapjait a 17. század második felében Zrínyi műveivel teleíró kezét),²³ csak az legyen üres, amin csakugyan nincs semmi. Az arány így 64:59, illetve 21,5:14,5 lesz. Figyelembe kell vennünk azonban a kézirat csonkaságát is, ugyanis hiányokat fedeztek fel benne a 128., a 144. és a 172. oldal után (valamint a kódex végén is). Ezeket Vadai, majd nyomában Bíró Gyöngyi és Tóth Tünde rekonstruálta,²⁴ akik szerint a 128. lap után 4, a 144. után 6,

21 CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveg hagyomány*, Bp., Akadémiai, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 10), 8.

22 Azért a fél, mert itt nem laphatáron, hanem a laphatártól egy versszaknyira váltják egymást a kezek.

23 Vesd össze a *Balassa-kódex* faksimiléjében a 154. és 158. lapokat.

24 VADAI, *A Balassa-kódexről*, i. m., II, V; BÍRÓ Gyöngyi, TÓTH Tünde, *Balassi versgyűjteményének rekonstrukciója*, Iskolakultúra, 6(1996), 9. sz., 49–57.

a 172. után pedig valószínűleg 8 (esetleg 12) oldalnyi hiányt kell feltételeznünk.²⁵ Az arány pedig ezzel (hacsak nem üres lapokat pótlunk vissza) 64:63 és 27,5:22,5 (vagy 27,5:26,5) lesz. Hajszál híja tehát, hogy nem egy az egyhez az arány mindkét esetben, s ha a 162. oldalt nem felezem el Csalóka és a negyedik kéz között (hisz az előbbi egyébként is csak 4 sort írt ide), már-már helyre is áll: 64:63 = 27:27. Ehhez viszont az I ívfüzetet nem 12, hanem 16 levelesként kell rekonstruálnom, vagy egy 8 leveles I és egy elveszett 4 leveles ívfüzetet („x-füzetet”) kell feltételeznem. Bíró Gyöngyiék szerint mindhárom „éppolyan valószínű”.²⁶ Így latolgatják az eshetőségeket:

„Ha nem feltételezünk szövegelőtti csonkulást, és ha a legvalószínűbb rekonstrukciós megoldásnak azt tekintjük, amelyik *a lehető legkevesebb levél pótlásával az elképzelhető legnagyobb hiányt* rekonstruálja az adott helyen (a 172. és a 173. lapok között), akkor a hiányzó ívfüzet feltételezése tűnik a legvalószínűbbnek. Nem tudjuk azonban megmondani azt, hogy a másoló mikor kezdte folytatni a másolást a kihagyott lapokon, azaz volt-e szöveg az esetleg létező x4 ívfüzetben. Ha nem, hiánya érthető – létezése kevésbé. Ha pedig azt tekintjük a legjobb rekonstrukciónak, amelyik *a legkevesebb rekonstrukciós mozzanattal* oldja meg a problémát, akkor azt kell valószínűnek tartanunk, hogy az I ívfüzet eredetileg tizenkétleveles ívfüzet volt.”²⁷

És igen, szerintük is ismét az üres lapok problémájával kellene vívódnom... Ráadásul feszélyez, hogy Bíró Gyöngyiék tanulmánya óta Vadai mindig k16-os és 112-es ívfüzetrel rekonstruálta szívesen a kódexet. Utolsó szalmaszálként azonban van még mibe kapaszkodnom. Talán volt, aki felfigyelt rá: egy szám szilárdan és konzekvensen kitartott mellettünk. Ez pedig a 64-es. A végig dacoló 64-es! A 64-est pedig azért kedveljük – mit kedveljük, szeretjük! –, mert a *Balassa-kódex* negyedret és többségében 8 leveles, azaz 16 oldalas füzetekből áll, a 64 pedig mindháromnak, a 16-nak, s így a 4-nek és a 8-nak is többszöröse. Rögtön belém is hasít a felismerés: azért nem vettük eddig észre, ami majd kiszúrja a szemünket, mert Vadai táblázata optikailag csal. Pótoljuk hát vissza a lapokat (de csak azokat, amelyeket Vadai is visszapótolt volna), és ne 10 oldalt szerepeltessünk egy sorban, mint ő, hanem csak 8-at, majd színezzük pirosra Csalóka, kékre pedig a negyedik kéz „felségterületét”. A látvány szerintem ígéző:

25 Bíró, Tóth, *i. m.*, 51–53.

26 *Uo.*, 53.

27 *Uo.*; kiemelés az eredetiben.

a4	1	2	3	4	5	6	7	8
b8	9	10	11	12	13	14	15	16
	17	18	19	20	21	22	23	24
c8	25	26	27	28	29	30	31	32
	33	34	35	36	37	38	39	40
d8	41	42	43	44	45	46	47	48
	49	50	51	52	53	54	55	56
e8	57	58	59	60	61	62	63	64
	65	66	67	68	69	70	71	72
f8	73	74	75	76	77	78	79	80
	81	82	83	84	85	86	87	88
g12	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
	105	106	107	108	109	110	111	112
h8	113	114	115	116	117	118	119	120
	121	122	123	124	125	126	127	128
i12	I	II	III	IV	129	130	131	132
	133	134	135	136	137	138	139	140
	141	142	143	144	V	VI	VII	VIII
k16	IX	X	145	146	147	148	149	150
	151	152	153	154	155	156	157	158
	159	160	161	162	163	164	165	166
	167	168	169	170	171	172	XI	XII
l12	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	173	174
	175	176	177	178	179	180	181	182
	183	184	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	XXIV

A főmásolók kezeinek megoszlása

Jelmagyarázat: piros = Csalókáé; kék = a negyedik kézé

És ezért vissza is fogunk térni ide.

Okosívfüzet

Eckhardt Sándor volt az első, aki nemcsak látni akarta, hanem láthatta is a *Balassa-kódex* papírját, a Nap vakító fénye felé fordíthatta, és ujjával tapinthatta azt, így ő állapíthatta meg, hogy a kéziratot kétféle papirosra írták: egy „finom puha fehérre” és egy „durvább sárgásra”.²⁸ Finom a 172. lapig, durva innentől a kódex végéig.²⁹

²⁸ BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 25.

²⁹ *Uo.*, 24.

A 173. oldaltól talán épp emiatt nem olyan a tinta színe, mint előtte – ami szerintem nincs regisztrálva.

A Balassa-kódex 166., illetve 173. lapja³⁰

Ezt majd tintaszakértőnek kell tisztáznia, mert még az is lehet, hogy a másolók nem ugyanabban a rögtönzött (?) szkriptóriumban fejezték be az írást, ahol elkezdték, hanem ahol még valami ócska papiroost előkotorhattak. Mindenesetre amikor a nagy munkához készülve megolvasták, hogy egyáltalán hány ropogós ívpapír áll majd a rendelkezésükre, s mindössze 23-at számoltak össze (a „finom puha fehérből”), azal is tisztába kellett jönniük, hogy a végén még papírhányal (is) kell küzdeniük, vagy legalábbis papiroost kell váltaniuk, de azért gyermeteg naivitással a végsőkig bizakodtak. Arra, hogy bizakodtak, abból lehet következtetni, hogy csaknem a kódex végéig lazán, szellősen írtak, a „vészforgatókönyvre” pedig csak az utolsó előtti pillanatban (a 162. lapon) tértek át. Arra pedig, hogy már az elején megszámlálták az ívpapírokat, az ívfüzetezéséből. Ezt megmagyarázom.

A Balassa-kódex ívfüzetetését nagyon slamposnak szokták tartani. A rekonstruált kézirat ugyanis pontosan 208 lap, így a kódexnek – ha egy cseppet is elegánsan lenne megformálva – 13 db ugyanolyan 8 leveles, azaz 16 lapos füzetből kellene állnia ($13 \times 16 = 208$). Normális esetben ennek szerintem is így kellene lennie. Ignorálják azonban, hogy a másolók valahol a 172. és a 173. oldalak között (lásd az előző

³⁰ A kézirat jelenlegi őrzési helye: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár. Jelzete: R 1.662., <https://medit.lutheran.hu/site/konyv/3875>.

táblázatot), minden valószínűség szerint épp a 172. lappal bezárólag elhasználták a finomabb papirosból, ami csak a rendelkezésükre állt, vagyis az utolsó füzet, amelynek a kialakításához még biztosan használhatták, a XII. oldalon végződik. Hány lap van hát a XII. oldalig? 184! A 184 pedig nagyon csökönyös: nem osztható 16-tal. Ha viszont az elején kivonok belőle 8-at, azaz azon melegebben létrehozok egy 4 leveles füzetet, kihúszom a méregfogát, hisz a különbség 176 lesz, amely már osztható 16-tal. Hogy a másolók is ugyanígy gondolkodhattak, és bizony nagyon is „meg akartak felelni” a 20–21. századi filológusok elvárásainak, annak nemcsak az a4-es füzet a fényes bizonyítéka, hanem az is, hogy utána 5 db 8 leveles füzet következik: b8, c8, d8, e8 és f8.

a4	1	2	3	4	5	6	7	8
b8	9	10	11	12	13	14	15	16
	17	18	19	20	21	22	23	24
c8	25	26	27	28	29	30	31	32
	33	34	35	36	37	38	39	40
d8	41	42	43	44	45	46	47	48
	49	50	51	52	53	54	55	56
e8	57	58	59	60	61	62	63	64
	65	66	67	68	69	70	71	72
f8	73	74	75	76	77	78	79	80
	81	82	83	84	85	86	87	88
g12	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
	105	106	107	108	109	110	111	112
h8	113	114	115	116	117	118	119	120
	121	122	123	124	125	126	127	128
i12	I	II	III	IV	129	130	131	132
	133	134	135	136	137	138	139	140
	141	142	143	144	V	VI	VII	VIII
k16	IX	X	145	146	147	148	149	150
	151	152	153	154	155	156	157	158
	159	160	161	162	163	164	165	166
	167	168	169	170	171	172	XI	XII
l12	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	173	174
	175	176	177	178	179	180	181	182
	183	184	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	XXIV

A Balassa-kódex ívfüzetézése

Jelmagyarázat: szürke = nem 8 leveles ívfüzet; fehér = 8 leveles ívfüzet; piros = ívfüzetatharra vagy esetleges ívfüzetatharra eső üres lapok; sárga = biztosan „durvább sárgás” papír

A g füzet azonban valamiért már nem 8, hanem 12 leveles. „Egyyel” vastagabb... Hogy miért? Azért, mert a kézirat lapjainak és füzeteinek sorrendjét – egészen a bekötésig – csakis az őrszó biztosítja, a következő 8 leveles füzetnek a végén viszont a tervek szerint nem lenne őrszó. A 104. oldalt ugyanis üresen akarják hagyni. Muszáj tehát a másolóknak a 8 leveles füzet helyett 12 vagy 16 leveleset hajtogatniuk (ha nem akarják, hogy kéziratuk a *Kuun-kódex* sorsán osztozzon), s ők valamiért az előbbit választják. Ez azonban 24 lap. A 24 pedig szintén nem osztható 16-tal. Minél előbb kell tehát egy másik 12 leveles füzet nekik, amely párba áll majd vele (hiszen a 48 már osztható 16-tal). Ez lesz az i12, amelyet a „Behemót” követ. Ennek, azaz a k füzetnek azért kell 16 levelesnek lennie, mert egy 8 leveles megint csak őrszó nélküli oldallal záródna (158. lap), egy 12 leveles után pedig 4 levelesnek kellene következnie, ami dühítően értelmetlenné tenné az a4-es füzetet. Mindez hihetően is hangzik, ellenérvként viszont fel kell hoznom, hogy jelenleg is vannak olyan füzetek a kódexben, amelyek üres lappal zárulnak. Ráadásul két ilyen is van: az 56. és a 112. Ezek azonban nem mondanak ellent nekünk, csupán arra sarkallnak minket, hogy váltsunk dimenziót.

Jó nyomon indultunk el tehát: az üres oldalak miatt, ha alkalmilag is, de csakúgyan az ívfüzetezésnek kell betöltenie az őrszók funkcióját: ennek kell őriznie a kézirat füzeteinek teljességét és ugyanezen füzetek, valamint a levélpárok helyes sorrendjét is. Egy levélpár azonban két levélből, azaz négy lapból áll. Most képzeljük el, hogy egy fantázia szülte kézirat olyan kicsúsztott levélpárját szeretnénk visszahelyezni az eredeti helyére, amelynek az első lapja pávakék, a második paprikapiros, a harmadik okkersárga, a negyedik pedig fekete, ám ezt csak akkor fektethetjük rá egy másik levélpárra, például egy ívfüzet közepére, ha színeiben azonos vele. Ebben az esetben a füzet közepének szintén pávakéknek és feketének kell lennie, viszont az mindegy, hogy a hátulsó lapjai milyen színűek. Előfordulhat azonban, hogy ugyanezt a levélpárt nem egy ívfüzet közepére, hanem egy közbülső füzet külsejére kell helyeznünk. Ebben az esetben pedig nemcsak az adott füzet első lapja paprikapiros és az utolsó okkersárga, hanem a levélpár még a megelőző füzet utolsó és a következő füzet első lapjához is illeszkedik: az előbbi pávakék, az utóbbi pedig fekete. Egy levélpár elé tehát valamennyi szomszédos lapja feltételt szabhat. Ha szab ilyet, a lap intoleráns, ha pedig nem, toleráns. Egy verso lap akkor toleráns, ha (1) egészen üres, vagy az alján nagyrészt üres, és nincs rajta őrszó, egy recto pedig akkor, ha (1) egészen üres, vagy (2) csak olyan szöveget találunk rajta, amely rajta is kezdődik. Végül intoleráns a lap, ha van rajta őrszó, ami óvja a levélpárok sorrendjét. Ahhoz pedig, hogy ez a sorrend ne boruljon fel, egyetlen intoleráns lap is elég. Hiába toleráns például a kódexben a d füzet utolsó és az e füzet első oldala, az 56. és az 57. (az előbbi üres, az utóbbin pedig a lap- és szöveghatár egybeesik), a c füzet utolsó oldalának, a 40. oldalnak az őrszava nem fogja tűrni, hogy egy oda nem illő levélpár a d füzet szélére keveredjen. Mindezek alapján pedig a másolók legnagyobb mumusa a toleráns levélpár volt. Például egy teljesen üres. Ha ugyanis egy ilyen kihullik a kéziratból, nem (nagyon) lehet visszatenni az eredeti helyére – hisz nincs rajta semmilyen jelzés ezt illetően.³¹ Ráadásul egy toleráns

31 A közbülső lapok kicsúszására elvileg precedens lehetett nekik a kis crux, így talán ez tehetta őket érzékennyé a probléma iránt.

levélpár egy másik toleráns levélpárt is jól visel, ha az mellé téved. Similis simili gaudet. Úgy vélem, ez a magyarázata annak, hogy a g füzet miért 12 leveles, nem pedig 8 vagy 16.³²

g ¹⁸	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
g ²⁸	105	106	107	108	109	110	111	112
	113	114	115	116	117	118	119	120

2 db 8 leveles füzet esetén 2 üres levélpár is lenne

g ¹²	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
	105	106	107	108	109	110	111	112

12 leveles g füzet esetén nincs üres levélpár

g ¹⁶	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
	105	106	107	108	109	110	111	112
	113	114	115	116	117	118	119	120

16 leveles g füzet esetén 1 üres levélpár lenne
Jelmagyarázat: szürke = beírt lap; fehér = üres lap

S valószínűleg ugyanezért kezelik eltérően a másolók az 56. és a 158. oldalt is: az előbbi esetében a megelőző ívfüzet utolsó oldala intoleráns, az utóbbi esetében viszont nem. A VIII. lapon tehát szerintem nincs órszó. Vagy azért, mert egészen üres, vagy pedig azért, mert nincs teljesen beírva.

De vonjuk le inkább a következtetéseket! Pro primo: a *Balassa-kódex* ívfüzetézése a kényszerű papírváltás és minden valószínűség szerint a toleráns lap- és levélpárok elkerülése érdekében olyan, amilyen, s a lehetőségekhez képest ez egy nagyon is elegáns változat. Pro secundo: az, hogy a kódex 4 leveles füzetel kezdődik (amit talán azért rühellnek, mert unos-untalan kikötkenténé őket a másolásból), bizonyítja, hogy a másolók – mint említettem – már az elején megszámozták az ívpapírokat, s tisztába kerültek azzal, hogy papírszűkében vannak, vagy legalábbis papírt kell váltaniuk. Mindennek kapcsán persze fel kell tennünk a kérdést, még ha megválaszolni

³² Ezzel persze semmiképp sem szeretném azt a gondolatot sugalmazni, hogy a másolók figyelmé általában is túlerjedt azon a füzetben, amelyet épp hajtogattak, itt azonban speciális esetről beszélünk: az a sok-sok lap következik, amely miatt a munkafolyamat legelején előkötörték és leporolták az *Istenes énekek* rendezetlen kiadását, hogy aztán ebben számozzák meg azokat a verseket, amelyeket később innen akartak bemásolni a kéziratba.

nem is tudjuk, hogy a másolók miért ívfüzetéssel akarták megőrizni a teljességet, miért nem lapszámozással. Talán, mert nem volt evidens a korban? Vagy talán azért, mert a *Balassa-kódex* csak egy félkész kézirat volt? Esetleg pótolni remélték a forrásból is hiányzó szövegeket? Ki tudja?

A mókus erszényit!

A *Balassa-kódex* ívfüzetézése talán most már körültekintőnek látszik inkább, mintsem slamposnak, pusztán a küllemével azonban még valószínűleg így is elbújhat forrása mellett. Erről ugyanis Vadai mindig is feltételezte, hogy egységes, 8 leveles füzetekből állt – ahogy a nagykönyvben meg van írva.³³ És ismerjük el: e hipotézise sok mindenre magyarázattal tudott és tud szolgálni. Működik. Épp ezért azt is megvizsgáltam, milyen következményt vonna maga után, ha elfogadnám. Egy egészen érdekeset. Ha ugyanis a kódex lapról lapra hajaz az azóta elveszett, 8 leveles füzetekből álló forrására, azaz úgynevezett tükörmásolással készült, a három kézváltásunk közül az első kettő lényegében ívfüzetetárra esne ebben a forrásban. Hát így lehetne csak igazán játszi könnyedséggel osztozkodni!

- Te, csak a Balassik legyenek meg, a többi meg majd lesz valahogy...
- És akkor megszámoltad, hány füzet Balassi van?
- Kilenc... A következő már vegyes.
- Akkor fifti-fifti? Négy és fél, négy és fél?
- Nem, nem! Nekem lesz egy üres füzetem!
- Üres füzeted? Hogyhogy? Olyan sok vers megvan?
- Vagy kilenc is!
- Hát akkor... az enyém négy, a tiéd meg öt.
- A mókus erszényit! Hát, ha így egyenlő...

Most pedig fehérrítsük ki azokat a cellákat a két nagyobb részben, amelyek teljesen üres oldalak a kódexben.

a4	1	2	3	4	5	6	7	8
b8	9	10	11	12	13	14	15	16
	17	18	19	20	21	22	23	24
c8	25	26	27	28	29	30	31	32
	33	34	35	36	37	38	39	40
d8	41	42	43	44	45	46	47	48
	49	50	51	52	53	54	55	56
e8	57	58	59	60	61	62	63	64
	65	66	67	68	69	70	71	72

33 VADAI, *A Balassa-kódex szerkezete, i. m.*, 18–19.

f8	73	74	75	76	77	78	79	80
	81	82	83	84	85	86	87	88
g12	89	90	91	92	93	94	95	96
	97	98	99	100	101	102	103	104
	105	106	107	108	109	110	111	112
h8	113	114	115	116	117	118	119	120
	121	122	123	124	125	126	127	128
i12	I	II	III	IV	129	130	131	132
	133	134	135	136	137	138	139	140

A főmásolók territóriumai a két nagyobb részben
 Jelmagyarázat: piros = Csalókáé; kék = a negyedik kézé

Így lesz 64:63 az arány. De még milyen 64:63! És még Csalókáékat is meg kell követnem... Szinte már ciki az az ügybuzgalom, az a megfelelési kényszer, amellyel üres oldalakat később ledolgozzák. Mégis ki csinál ilyet? Mintha penzumot adtak volna fel nekik! Olyan nincs, hogy ez nem valami...

Épp ezért sajnálatos, hogy ugyanezt a „valamit” feltételezések nélkül nem lehet kimutatni a kisebb részekben. Mint már említettem ugyanis, Bíró Gyöngyi és Tóth Tünde – a kényszerű papírváltást ignorálva – meglobogtatja előttünk egy elveszett 4, valamint egy 16 leveles I füzetnek is a lehetőségét.³⁴ Annak dacára tehát, amit Vadai táblázatai általában sugallanak, a 172. és a 173. oldalak közé nemcsak 8, hanem akár 12 lapot is visszapótolhatunk, ám nem tudhatjuk, hogy ezek üresek lesznek-e, vagy sem. Mindenesetre ez a 8 vagy 12 oldal – 5 öket megelőző üres lappal együtt – alkotja a kódex Rimay-részének összesen 13 vagy 17 oldalnyi nagy cruxát, azaz egy olyan másolási hibát, mulasztást, „melynek kijavítása biztonsággal nem lehetséges”: csak mered elének az űr, amit kitölteni nem tudunk.³⁵ Voltak azért persze, akik megpróbálták. Mint a többek kételkedő állásfoglalását is kifejező tanulmányában Sinka Zsófia írja: „Horváth Iván és Tóth Tünde [...] *Rimay János ifjúkori versgyűjteményének rekonstrukciója* c. cikkükben publikálnak egy elméletet, s megoldottnak tekintik a problémát. Szerintük a fent említett [...] helyen Rimaynak a Balassi Bálint halálát megékesítő gyász költeménye, az *Epicidium* állt.”³⁶ Hogy ez igaz, vagy sem, eldönthetetlen tehát, de minthogy más elméletről nincs tudomásom, átmenetileg tegyük fel, hogy igaz. Külön jót tesz gondolat kísérletünknek, hogy ebben az esetben akárhány lapnyi helyet kapunk, (legalábbis túlnyomó többségükben) ezek biztosan üresek lesznek, hisz az *Epicidium* énekei ki voltak adva. „Külön jón” azt értem, hogy az üres oldalak mindig több problémát vetnek fel, mint a beírtak. Nem biztos azonban,

³⁴ BÍRÓ, TÓTH, *i. m.*, 52–53.

³⁵ *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³, 423 (*Fogalommagyarázat*).

³⁶ SINKA Zsófia, *Felvételek bozótjában: A Balassa-kódex Rimay-részéről*, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29(2006), 231–238, 231.

hogy mindegyikük üres volt. Horváth Ivánék ugyanis úgy szűrték le következtetésüket, hogy figyelmen kívül hagyták, a 13 vagy 17 üres lap közül kettő eleve az *Epicedium*ot megelőző vers, az *Udvar s irigy tiszték* befejezésére „kell(ett volna)”.³⁷ Ha ezzel is kalkuláltak volna, úgy vélem, talán inkább arra jutnak, hogy az *Epicedium* 11 oldalra nem fér ki, 15 oldalt pedig nem feltétlenül (!) tölt meg. Mert hány versszak is?

Incipit	Terjedelem
<i>Bocsásd Szentlelkedet...</i>	28 versszak
<i>Hadvezérlő Pallás...</i>	10 versszak
<i>Ihon, édes hazám...</i>	30 versszak
<i>Pallás nem nyughaték...</i>	9 versszak
<i>Délos szigetéből...</i>	21 versszak
<i>Kérdded e koporsót...</i>	10 versszak
<i>Csodálható nagy dolog...</i>	21 versszak
<i>Rettenetes rút gyászt...</i>	2 versszak
Összesen	131 versszak

131! Ezt pedig 10-zel (130), 11-gyel (132) vagy 12-vel (132) – vagy ha sok a strófába „átváltandó” paratextus (sorszám, argumentum stb.), esetleg 9-cel – célszerű elosztani, hiszen egy sorokat sűrítő, háromhasábos másolásnál laphatáron kell végződnie ahhoz, hogy a szöveg utólag biztosan ne tolódjon el. Ezt is magyarázom.

Amikor korábban a másolók egymás után sok-sok lapot hagytak üresen (eredetileg ezt nevezik egyébként a Balassi-rész – mára már összetöppedt – nagy crucának), ezeken az oldalakon – saját munkájuk megkönnyítése érdekében – igyekeztek egy az egyben lekoppintani a forrás megfelelő lapjait: megközelítőleg ugyanúgy szántották a sorokat és ugyanúgy bontották meg őket, mint elődjeik. „Tükörmásoltak” tehát. Igen ám, de miután visszaadták a forrást, vajon honnan tudták, hogy hogyan kell kitölteniük az üres oldalakat. Nem azt, hogy mivel, hanem azt, hogy hogyan. Hát úgy, hogy a nyomtatványban a forrás alapján „vonalkákat” húztak: ettől eddig ki kell férnie majd a 103. lapra, ettől eddig a 104.-re, és így tovább. A mi esetünkben azonban ezt nem teheték meg. A negyedik másoló ugyanis – mint említettem – háromhasábosan, sőt a sorokat sűrítve másolt, ez pedig nem tükrözött semmit, márpedig így legfeljebb csak megbecsülni tudta volna, hová kell a „vonalkákat” húznia a nyomtatványban. Agyrém!³⁸ Ebben az esetben tehát laphatáron kell záródnia a le nem másolt szövegszakasz(ok)nak, hisz ha nem így lenne, egy adott oldalon belül kellene a másolónak megsaccolnia, hogy hol kezdjen el újra írni, és előre látná: lepra lesz az egész (vesd össze: két irányból csempézés). Tehát laphatáron kell befejeznie. Laphatáron befejezni pedig úgy tudja, ha az adott szakaszban összeadja a versszakokat (átváltva esetleg versszakokra a paratextusokat is), majd a lehető

³⁷ *Uo.*, 236.

³⁸ Hisz még csak el sem választhatja a szavakat!

legeyenlőbb részekre bontja őket. És bár egy Balassi-strófa és egy négysarkú felező tizenkettes háromhasábosan hozzávetőleg ugyanannyi sor (9 és 8), az esetleges formai változatosság még így is őrületbe fogja kergetni őt.

Tehát 9, 10, 11 vagy 12. Az utóbbi azonban nem nagyon lehet, mert a negyedik kéznek egyszer sem sikerült 11-nél több versszakot bezsúfolnia egyetlen lapra. A 12 egyszerűen – még a legkurtább paratextusokkal együtt is – túl kockázatos lett volna neki. Ha viszont 11-gyel vagy 10-zel oszt, akár 2-3 oldal maradéka is lehet, ami sok mindenre elég. Talán az *Epicedium* (egyes) paratextusaira vagy épp arra a 2-3 versre, amelyeket azért hiányoltak Horváth Ivánék rekonstrukciójából, mert a nagy cruxban – az énekek számozása alapján – kereken 10 versnek kell lennie, az *Epicediumot* pedig csak 7-8-nak szokták tartani. Végül a 9 – négystrófányi szöveg híján – teljesen kitöltötte volna az űrt. Akárhogy is, a visszapótoló lapok egy elveszett 4, illetőleg 12 és 16 leveles I füzet esetén is üres levélpárokat alkottak volna.

k16	IX	X	145	146	147	148	149	150
	151	152	153	154	155	156	157	158
	159	160	161	162	163	164	165	166
	167	168	169	170	171	172	XI	XII
l12	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	173	174
	175	176	177	178	179	180	181	182
	183	184	XIX	XX	XXI	XII	XXIII	XXIV

Üres és beírt lapok a k16-os és az l12-es ívfüzetben

Jelmagyarázat: szürke = beírt lap; fehér = üres lap; narancs = nem tudjuk, hogy üres vagy beírt lap; sárga = valószínűleg üres lap; piros szám = háromhasábos lap

De hát nem éppen az ilyeneket akarják elkerülni a másolók? Dehogynem! Itt azonban ezt – minthogy a k füzet vége is csaknem üres – ívfüzetéssel egyébként sem tudták volna. Egyszerű papírváltással viszont igen: ehhez pedig épp a XII. oldal után kellett volna papirozt cserélniük (ahogy ezt minden valószínűség szerint meg is tették). Így ha el is keveredtek volna az üres levélpárok, már a papír tapintása (és utána egyébként a vízjel) alapján rögtön tudják, hogy a kódex végén a helyük (amit az ott lévő őrszavak, a versszámozás és a „finis”-ek pontosan ki is jelölnek – mindössze néhány variációt kell kipróbálniuk).

Az x-füzet

Most ugorjunk valamennyivel visszább, s képzeljük el úgy a kódexünket, akár l12-es, akár l16-os ívfüzetrel rekonstruáljuk is, hogy tele van írva. Bármivel. Ebben az esetben valamennyi lapon, amelyet három hasábra osztottak be a másolók, körülbelül fél oldalt nyertek. Ez l12-es füzet esetén picivel több mint 11 lap (22×0,5),³⁹

³⁹ Az l12-es füzetnek 22 háromhasábos lapja lenne.

116-os esetén pedig picivel több mint 13 lap ($26 \times 0,5$)⁴⁰ – összesen. Úgy tűnik tehát, jól jártak. Csakhogy: az 112-es füzetem végében csaknem 10, az 116-os végében pedig csaknem 14 oldal üres! Miért „nyomorították meg” akkor a kódexet? Erre két válasz adható. Vagy nem tudták a másolók a 162. lapon, hogy lesz-e elegendő papírjuk, vagy az elveszett 4 leveles ívfüzet, az „x-füzet” hipotézisét kellene elfogadnunk. Minthogy azonban főként a tintaszínen fog majd megfordulni a dolog, s ennek most egyébként sincs különösebb jelentősége, állapítsuk meg inkább a beírt oldalak arányát a kisebb részekben.

A Valami

Bár a két kisebb rész esetében már az egyik kiindulási arány is sikerrel kecsegtet (27:27), a végén csak kritikus értékeket tudok majd meghatározni. Ennek két fő oka van. Az egyik, hogy több a szöveghiány, mint a Balassi-részben, a másik pedig, hogy a negyedik kéz itt – mint sokat emlegettem – lényegében háromhasábosan másol.

Mindenesetre a két kisebb rész közül az elsőben eleve 21 (21,5) olyan lap van, amin találunk valamit. Közvetlenül a 144. oldal mögé pedig ehhez rekonstruáltak még hatot (V–X).⁴¹ E hat közül az első biztosan üres, a második pedig biztosan nem az. A 144. lapon kezdődő *Ferendum et sperandum*nak ugyanis csak az első versszakát másolták le. Márpedig ennek 19 strófája van, így a 144. oldal után következő, első rekonstruált lapot (V.) is egészen kitöltötte volna. Valahol a másodikon (VI.) azonban új versnek kellett kezdődnie, amelyre a másolóknak muszáj volt legalább az incipitjével utalniuk. Erről az énekről viszont már nem tudjuk, hány versszakból állt, s azt sem, hogy megjelent-e már nyomtatásban, így bizonytalan, hogy a többi visszapótoló oldal (VII–X.) üres volt-e, vagy sem. Csalókának tehát legalább 22, legfeljebb pedig 26,5 beírt lapja volt. De vajon mennyi lehetett a negyedik a kéznek?

A második rész a 162.-től a 175. lapig – rekonstrukciótól függően – 22 vagy 26 oldalon át háromhasábos. Mint említettem is, eredetileg azt feltételeztem (és ebben nem is tévedtem sokat), hogy a negyedik kéz ezzel fél lapot „nyert” oldalanként, azaz két átellenes lapra három forrásoldalt zsúfolt be. Ez azért tűnt számomra észszerűnek, mert biztosította volna, hogy ne tévedjen el furtonfurt a másoló szeme. Felfigyeltem azonban arra, hogy ekkor már nem lapokban gondolkodott, hanem versszakokban (amit egyébként vízszintes vonalai is erősítenek). És mindenáron 9 versszakot akart egy oldalra. Az első három lapon majd megszakadt ennek érdekében, az egyik oldalra – ez az egyetlen ilyen az üres lapok előtt – 10 strófát is bemásolt. De mégis miért? Ennek csak akkor van értelme, ha szakaszokat tudott elkülöníteni a forrásában, ha valami „kimetsz” neki valamit. Olyan számot keresünk tehát, ami vagy a 9 többszöröse ($9x$), vagy a 9 többszöröse, plusz egy ($9x+1$). Minthogy mást aligha tehetünk, számoljuk össze a versszakokat az üres oldalakig!

40 A 116-os füzetnek 26 háromhasábos lapja lenne.

41 BÍRÓ, TÓTH, i. m., 51.

A vers sorsszáma	Incipit	Lapszám	Terjedelem
16.	<i>Vitézség embernek...</i>	162. lap	12 versszak
17.	<i>Hogy feletkezik el...</i>	163. lap	7 versszak
18.	<i>Tarts meg, Uram, engem...</i>	164. lap	11 versszak
19.	<i>Könyörülj énrajtam...</i>	165. lap	20 versszak
20.	<i>Udvar s irigy tiszték...</i>	167. lap	3 versszak
Összesen			53 versszak

Ez 53. Sem nem $9x$, sem nem $9x+1$. Tudjuk viszont, hogy az utolsó vers, amelynek a strófáit még láthatjuk és silabizálhatjuk, nem véget ér, csupán megszakad: kerekén 20 versszaka hiányzik a kódexből. $53+20$ pedig 73. Mi történt tehát? A másoló is összeszámolta ezeket a strófákat, majd felismerte, hogy bár a 73 prímszám, a 72 több számmal is osztható. 2-vel, 3-mal, 4-gyel... 36-tal. Ezek közül – a kis maradék (1) miatt – a 9 és a 12 tetszett neki (még a nagy *crux* előtt vagyunk). Úgy kalkulált, körülbelül ennyi versszak férhet ki egy lapra. Végül a négyzetszámot választotta közülük, ám még ezzel is kockáztatnak tette ki magát: első oldalából Csalóka már eleve egy versszaknyit lecsípett, ráadásul egy plusz strófája is volt: a 73. (vagy ha úgy tetszik: az 55.). Az elején izzad, küszködik: sorok maradnak el, az őrszavak pedig – mint korábban sosem – már a lap alján „strázsálnak”, egyiküket később le is vágják.⁴² Első oldalára nem is sikerül begyömöszölnie 9 versszakot,⁴³ a második végén azonban már ledolgozza azt a hátrányt, amivel Csalóka miatt indult,⁴⁴ a harmadikon pedig a plusz strófát is bemásolja.⁴⁵ Elégedett, innentől 9-9 versszak jut egy-egy lapra, az utolsó versig mégsem nyugszik meg. Biztosra megy. A *Könyörülj énrajtam* után ezért még lemásolja az *Udvar s irigy tiszték* majdnem 3 strófáját. Mindezzel viszont Varjas szerint a negyedik kéz ismét csak „következetlenséget [...] követett el”, mert megint „megfeledkezett utána nézni annak, hogy egyik-másik ének megtalálható-e a kinyomtatottak között”.⁴⁶ Varjas azonban téved. Mert melyek is azok az énekek, amelyeket nem kellett volna leírnia a negyedik kéznek? „[A] *Nincs már hová lennem* kezdetű Balassa-ének s a *Könyörülj énrajtam* és a *Vitézség embernek* kezdetű Rimay-vers.”⁴⁷ Ezek közül viszont az utóbbi kettőt azért muszáj a negyedik kéznek teljes egészében lemásolnia, mert háromhasábosan sűríti a sorokat, s így nem tudja hajszálpontosan megsaccolni az énekek terjedelmét. De most már határozzuk meg inkább a kritikus érték(ek)et! Ha a háromhasábos másolással a negyedik kéz laponként csak fél oldalt „nyert” is, akkor azokkal az oldalakkal együtt, amelyeket nem

42 *Balassa-kódex* (VADAI), 162.

43 Vesd össze a faksimile 162. lapjával!

44 *Uo.*, 163.

45 *Uo.*, 164.

46 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XXVIII.

47 *Uo.*, XXVII.

osztott be hasábokra, legalább 19,5 (9 + 4,5 + 6) lap esett volna rá. Úgy becsülöm azonban, hogy a 9 (8,5) háromhasábos oldal a forrásban nem 13,5 (12,75), hanem 14,5 lap lehetett,⁴⁸ így a negyedik kéznek összesen 20,5 oldal jutott.

		16.	17.	18.
A.	Argumentum	+	+	+
B.	Incipit	<i>Vitézség embernek...</i>	<i>Hogy feletkezik el...</i>	<i>Tarts meg, Uram, engem...</i>
C.	Versforma	a12(6,6), a12(6,6), a6, a12(6,6)	a6, a6, b7, c6, c6, b7, d6, d6, b7	a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6)
D.	Terjedelem	12 versszak	7 versszak	11 versszak
E.	Feltehetően hány sorból áll egy versszak?	4	3	4
F.	A paratextus terjedelme	2 teljes sor	5 sor	3 sor
G.	Osztó (a versszakokat osztom)	5	7,5	5
H.	Hány oldal lehetett a forrásban?	2	1	2
I.	Maradék	2 versszak + argumentum	–	1 versszak + argumentum

	19.	20.	31.	32.
A.	+	+	–	+
B.	<i>Könyörülj énrajtam...</i>	<i>Udvar s irigy tiszték...</i>	<i>Kedvező szemekkel...</i>	<i>Szűz Mária lakozván...</i>
C.	a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6)	a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6)	a12(6,6), a12(6,6), a12(6,6)	a11(4,7), a11(4,7), a11(4,7), a11(4,7)
D.	20 versszak	3 versszak	17 versszak	11 versszak
E.	4	4	3	4
F.	3 sor	2 sor	1 sor	6 sor
G.	5	5	7,5	5
H.	4	0,5	2	2
I.	argumentum	–	2 versszak	1 versszak + argumentum

Összesen: ~ 14,5 oldal (13,5 oldal + 4 db 4 soros versszak + 2 db 3 soros versszak + 4 db argumentum)

Nagy a kísértés, hogy ehhez még további 2,5 lapot hozzáadjak, hisz úgy tűnik, mint-ha ugyanez a kéz eredetileg úgy számolt volna, hogy a végéig le fogja majd másolni az *Udvar s irigy tiszték*et, egyébként – tőle szokatlanul – nem csak a harmadik versszaknál szakította volna meg annak szövegét. Bóta László viszont óva int ettől: „Az *Udvar s irigy tiszték* kezdetű Rimay-versből a másoló szokásától eltérően azért írt le 21 sort, mert az előtte fekvő bártfai kiadásból a második strófa (9–16. s.) hiányzott, s ezt pótolni akarta.”⁴⁹ Ez egyúttal azt a kérdést is tisztázza, hogy a negyedik kéz mi

48 Azért nem több, mert a 173. laptól már nem spórolni akartak, csak egységesen befejezni a Rimay-részt.

49 BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 87(1983), 173–188, 179.

alapján különítette el másolási egységén belül az első szakaszt, azaz miért a 73-as szám: nem akarta lemásolni az *Udvar s irigy tiszteket*. Ahhoz tehát, hogy a beírt oldalakat jobban arányba hozzassuk, vagy a VII–X. lapoknak kell üresnek lennie, vagy a Rimay-rész nagy cruxában kell még valaminek lennie. Az előbbit azonnal ki is zárhatjuk: egy ötoldalas (VI–X.) vers fehér holló lenne a kódex többi éneke közt. Ez nem tetszik. Lehetett-e akkor valami a nagy cruxban? A dolgozatnak ezen a pontján, sajnos, ezt is ki kell zárnom. A crux utáni első ének ugyanis laphatáron kezdődik. Háromhasábos másolásnál ez pedig egyértelműen arra utal, hogy épp előtte zárult le egy olyan nemmásolási szakasz, amely egyúttal Ockham borotváját is megfeni: ha valaminek az eleje nagyon üres (170–172.) és a vége is üres (XVIII.), a közepe is az lesz. De ugyanezt jelzi egyébként a Balassi-rész nagy cruxa is – írjuk is le ezt!

A Balassi-crux minket érdeklő szakasza (101–116.) előtt a negyedik kéz először teljes egészében lemásol egy olyan költeményt, amely a rendezetlen kiadásokban megjelent (*Nincs már hová lennem*), amiért Varjas szigorú „megrovásban részesíti”, majd a következő énekekre (*Az én jó Istenem*), minthogy ez is megvan a rendezetlen kiadásokban, már csak a kezdetével utal, hogy aztán nagy űrt hagyjon maga után.

Nézzük, mi történik ehhez képest a Rimay-cruxban!

A negyedik kéz először teljes egészében lemásol egy olyan költeményt, amely a rendezetlen kiadásokban megjelent (*Könyörülj énrajtam*), amiért Varjas szigorú „megrovásban részesíti”, majd a következő énekekre (*Udvar s irigy tiszteket*), minthogy ez is megvan a rendezetlen kiadásokban, már csak a kezdetével utal, hogy aztán nagy űrt hagyjon maga után.

Hát ez ugyanaz! Mintha csak valamiféle „másolási kulcsot” rejtettek volna el a kéziratban... Márpedig, ha ezeknek a kulcsoknak a taraja ugyanolyan, a száruk sem nagyon különbözhet: mindkét cruxnak üresnek kell lennie. Ez pedig azt a számomra meglehetősen kellemetlen következményt vonja maga után, hogy Csalókéának – az üres levélpárokat is elkerülendő – legalább 23, legfeljebb pedig 26,5, a negyedik kéznek pedig 20,5 beírt oldal fog jutni.

i12	141	142	143	144	V	VI	VII	VIII
k16	IX	X	145	146	147	148	149	150
	151	152	153	154	155	156	157	158
	159	160	161	162	163	164	165	166
	167	168	169	170	171	172	XI	XII
i12	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	173	174
	175	176	177	178	179	180	181	182
	183	184	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	XXIV

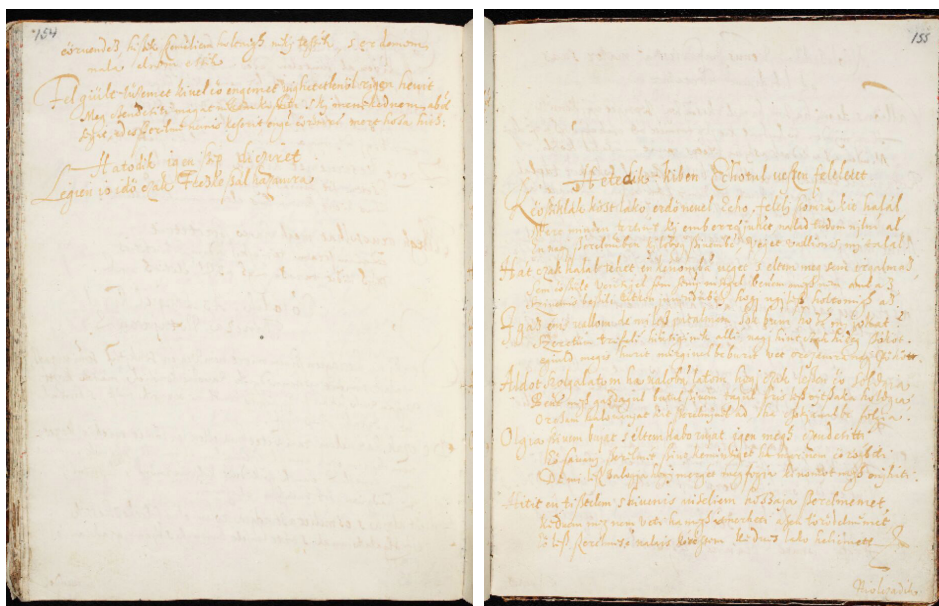
A főmásolók territóriumai a két kisebb részben

Jelmagyarázat: piros = Csalóké; kék = a negyedik kézé; fehér = üres lap;
narancs = nem tudjuk, hogy üres vagy beírt lap

Félreértés ne essék: ezek a számok még így is annyira közel esnek egymáshoz, hogy a nagyobb részek beírt lapjainak tökéletes aránya miatt nem nagyon lehet ignorálni őket semmilyen rekonstrukciónak, mégisincs köztük átfedés. Nem lehetnek egyenlők soha.

Egyetlen esetet kivéve.

Emlékszünk még rá, mit csináltak Csalókáék a nagyobb részben, amikor üres lapba botlottak? Az ívfüzet természetes határát (a közepét) átlépve ledolgozták. Meg is mosolyogtam őket érte. Azaz, ha most is találnánk Csalókánál 3 üres oldalt, ismét visszavethetnénk, visszatessékelhetnénk őt a füzet közepéig – megfelelési kényszerével együtt. Egy biztosan van. Az V. lap. Talán a 154. és 155. lapok valamelyikét is üresnek láthatta, ezek ugyanis beírtság szempontjából egymás inverzei, ám ezt nem tudhatjuk.

A Balassa-kódex 154., illetve 155. lapja⁵⁰

Végül minden esély megvan rá, hogy a VII., VIII., IX. és X. oldalak között is legyen 1–2 üres; mint korábban utaltam is rá, nagy a valószínűsége, hogy a VIII. az. De mégis mekkora az a „minden esély”? Hát ekkora:

⁵⁰ A kézirat jelenlegi őrzési helye: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár. Jelzete: R 1.662., <https://medit.lutheran.hu/site/konyv/3875>.

141	142	143	144	V	VI	VII	VIII
IX	X	145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156	157	158
159	160	161	162	163	+	164	165
+	166	167	+	+1	168	169	+
170	171	+	172	XI	+	XII	XIII
+	XIV	XV	+	XVI	XVII	+	XVIII
173	+	174	175	+	176	177	178
179	180	181					

A Balassa-kódex vége hasábolás nélkül

Vigyázat! A táblázat többi részével ellentétben a nagy cruxot nem rekonstruáltuk, csak egy másfeles szorzóval illusztráltuk. Nem tudjuk azonban, mekkora a valódi szorzó.

Jelmagyarázat: piros = Csalókáé; kék = a negyedik kézé; fehér = üres lap;
narancs = nem tudjuk, hogy üres vagy beírt lap

Úgy látjuk most a *Balassa-kódex* végét, mintha a negyedik kéz nem háromhasábosan, hanem hagyományosan másolta volna. A szövegeltolódás miatt természetesen nem tudom mindezt tökéletesen szemléltetni. Biztosan van tehát benne némi csalás, ám nem sok. És most már tulajdonképp mindegy is, hisz nem kell tovább hajkurásznunk a tökéletes arányt: visszafejtettük a *Balassa-kódexet*. Elmondjam, hogyan készült? Így:

- Te, csak a Balassik legyenek meg, a többi meg majd lesz valahogy...
- Hány füzetnyit másoljak le?
- Négyet. Én is annyit fogok.
- És mi lesz a többivel?
- Az is fifti-fifti. Másfél a tiéd, másfél az enyém.

Nem ez az érdekes. Az érdekes az az, hogy hogyan számolják ki a négyet és a másfelet. A *Balassa-kódex* forrása (elméletileg?) körülbelül 13 ívfüzetből áll, a Balassi-rész ebből 9, a többi körülbelül 4 füzetnyi. Amikor a negyedik kéz ezt megállapítja, nem tesz mást, csak kivon egyet-egyet mindkettőből, majd a két különbséget elfelezi. No, de miért von ki egy-egy füzetnyit? Azért, mert másolástechnikailag mindkét nagy crux ennyi. A Balassi-crux picivel több, mint 15 oldal, a Rímay-crux pedig a meglévő üres lapokkal együtt 13 vagy 17. Mindössze egyetlen nagyobb számítás kell tehát végeznie: (a versszakok összeszámlálásával és elosztásával, vagy egy másfeles osztóval) meg kell becsülnie a Rímay-crux terjedelmét. A többi adja magát. És hogy milyen következményt von ez maga után a dolgozatom szempontjából? Az, amit mindvégig hajsoltam, az nem a Valami, csak annak tünete volt – nem kell tehát hajszálpontos egyenlőségnek lennie.

Konzekvenciák

A konzekvenciát magamra nézve levontam. Másokra nézve csak a következő részben fogom. Arra terelném inkább a szót, hogy Varjas kritikai kiadásának nagy hatású bevezetője nélkül valószínűleg sosem tudtam volna megkülönböztetni egymástól a négy másoló kézírását. Csak az vigasztalt, hogy Dézsi és Varjas előtt mások sem tudták igazán. Hogy lehetnek ezek ennyire, de ennyire hasonlók, már-már szakasztott másai egymásnak? Minthogy viszonylag sokat bíbelődöm régi kéziratokkal, ezt kissé furcsálltam. Szembetűnőbben el kellene ütniük. És ezek közül kettő vajon miért annyira kezdetleges, primitív? Egyre csak az jutott eszembe, amit Varjas írt: „A 2. kéz [...] a szavak után gyakran – minden ok nélkül – pontot vagy vesszőt tesz.”⁵¹ Ott volt tehát a hasonlóság, meg ez a kezdetlegesség, majd felfigyeltem arra is, hogy a másolók nem szövegekben, hanem lapmennyiségben és füzetekben gondolkodnak, vagy hogy Csalóka úgy ír, mint aki penzumot végez. Ha ehhez még a másolók tekintélyes számát, a papírhiánnyal való küszködést és a puritán kivitelezést⁵² is hozzáveszem, már meg merem fogalmazni a sejtést: a *Balassa-kódex* nem egy nemesi udvarban, hanem egy iskolában készült.⁵³ Ez mindent megmagyarázna. A negyedik kéz az iskolamester, Mr. Origami. A kényes füzetek mindig az övéi, nagy körültekintéssel hajtogat. Olyan ívfüzetezési technikája van, hogy én máshol is gőzerővel keresném a kézírását... Csalóka talán egy jeles rendű, öregebb diákja lehet. Lógós és Újonc pedig a „kicsik”. Ezzel azonban a legkevésbé sem szeretném azt állítani, hogy a reprezentatív munkának aligha tekinthető *Balassa-kódexet* nem egy „nemesúr”⁵⁴ számára készítették. Egyelőre minden jel erre mutat. Hogy aztán e nemesúr olvasta-e valaha e kéziratát, s ha igen, hogyan, nem tudjuk. Én mindenestre feltétlenül regisztrálnám – még ha megszokott dolog is a korban –, hogy a *Balassa-kódexnek* nincs incipitmutatója, mert ez talán önkéntelenül is befolyásol(t) minket a korpusz értelmezésében.

51 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XIV.

52 A háromhasábos másolást vagy épp a cifrázatlan iniciálékat.

53 Jankovits László arra is felhívta a figyelmem, hogy a kódex 52. oldalán egy olyan lapszéli jegyzet utal az ének egyik forrására, Ovidiusra („Ovid.”), amelyet akár egy öntudatos diák is írhatott.

54 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XXVII.

II. rész

Az intoleranciaelméletnek és az arányos munkamegosztás elméletének textológiai következményei

Hevenyészett dolgozatom első részében arról írtam, hogy a *Balassa-kódex* „főmásolói”, Csalóka és Mr. Origami úgy másolták le máig kimeríthetetlen forrásukat, hogy előtte – az arányos munkamegosztás érdekében – hozzávetőlegesen egyenlő részekre bontották azt. Ezt az elméletet azért dolgoztam ki, hogy szinte hajszálpontosan eltalálhassuk majd, hogy a kódex római számos, azaz feltételezett (vagy ha úgy tetszik: rekonstruált) lapjai közül melyek lehettek hajdanában beírtak, és melyek nem. Számoljunk hát most már a gyakorlati következményekkel is, hisz, ha az emberek nem is angyalok, a puding próbája attól még az evés.

Nulladik következmény

Az arányos munkamegosztás elmélete megerősíti, hogy Vadai István, Bíró Gyöngyi és Tóth Tünde – káprázatos technikával – hibátlanul rekonstruálta a kódexet.

Első következmény

Az elmélet – Vadaihoz hasonlóan – kizárja az úgynevezett kettős lapozás lehetőségét, amely a kódex Balassi-részének kis cruxát szerette volna magyarázni. A kis cruxot a kódex 55. lapján találjuk, ahol Balassi három éneke úgy „csúszik össze”, ahogy az egymás felé sodródó jégtáblák szoktak. E másolási hibát szerintem szintén Vadai írta le a legérthetőbben, ezért őt idézem: „Itt a 'Harmincadik' ének megszakad. A következő sorok már a nyomtatványból ismert 'Áldj meg minket Úristen' kezdetű 'Harminckettedik' vers zárószövegei, tehát hiányzik a teljes 'Harmincegyedik'. Ezt a helyet hívja a Balassi-filológia a kódex kis cruxának.”⁵⁵ E kis cruxot háromféleképp magyarázták eddig:

1. vagy Csalóka kettőt lapozott a forrásában,⁵⁶
2. vagy a forrás ívfüzetének közepéről kihullott egy levélpár,⁵⁷
3. vagy pedig a forrás eleve csonka volt.⁵⁸

Ezek közül Vadai a második lehetőséget valószínűsítette:

⁵⁵ *Balassa-kódex* (VADAI), 55.

⁵⁶ VARJAS, *A Balassa-kódex*, XXVII.

⁵⁷ *Balassa-kódex* (VADAI), 55.

⁵⁸ VARJAS, *A Balassa-kódex*, XXVII.

„Ha mézes kenyeret reggelizek, és ragacsos marad a kezem, előfordulhat, hogy a forráskézirat két levele összeragad. Ilyenkor kétlapnyi szöveg tűnik el, egy *verso* és egy *recto*. Ha azonban papírrepülőt van kedvem hajtogatni, és e célból kitepek a számtanfuzetem közepéből egy levélpárt, akkor négylapnyi szöveg tűnik el, két *recto* és két *verso*. Nos, a *kis crux* szöveghiányát megbecsülve világos, hogy itt nem a mézes kenyér, hanem a papírrepülő esetéről van szó.”⁵⁹

54. lap (verso)					55. lap (recto)
XXX/23	XXX	XXX	XXXI	XXXI	→
XXX/24	XXX	XXX	XXXI	XXXI	XXXII/4
XXX/25	XXX	XXX	XXXI	XXXI	Paratextusok
XXX/26	XXX	XXX	XXXI	XXXII/1	XXXIII/1
XXX/27	XXX	Paratextusok	XXXI	XXXII/2	XXXIII/2
XXX/28 →	XXX	XXXI	XXXI	XXXII/3	XXXIII/3

A *kis crux* Vadai-féle megoldásának illusztrációja

Jelmagyarázat: római szám = énekszám; arab szám = a versszakok sorszáma

E megoldását annak ellenére sem tartom sikerületlennek,

- hogy Vadai elmulasztotta felhívni a figyelmet arra, hogy mindehhez egy versszaknak el kell tolódnia másolás közben (a 30. ének „utolsó” strófája ugyanis eszerint a forrásban még *verso* oldalra esett);
- hogy ignorálta, hogy az 55. lap forrásoldala még a „no” indulatszóval (vagy ha úgy tetszik: töltelékszóval) kezdődött,⁶⁰ ami „megoldása” számára nem épp „életbiztosítás”,⁶¹
- hogy becslésének semmilyen alapja sem volt (míg a 30. ének több mint 28, addig a 32. mindössze 4 versszakos);
- hogy ő volt, aki végleg összemosta a második és harmadik magyarázatot;
- végül, hogy a fő kézváltások elhelyezkedése inkább az utóbbit (azaz a harmadik magyarázatot) teszi hihetőbbé.

Második következmény

Vadai „gyufásskatulya-teremtényére” a Balassa-kódex *nem lehet precedens*. Vadai a *kis crux* „megoldása” címén visszapótolta az előbbi fejezetben említett kihullott levélpárt a forrásba, s miután ezzel eltolta a *crux* utáni szövegeket is, a *Balassa-kódexre*

⁵⁹ VADAI, *A Balassa-kódex szerkezete, i. m.*, 19.

⁶⁰ Az említett versszak csak lemásolásakor tolódik majd elé.

⁶¹ Értsd: simán folytatódhatna ezzel a szóval a megszakadt 30. ének, és akkor néhány lapon belül órszóismétlődés lenne a forrásban.

hivatkozva bevallottan úgy „ravaszkodott” az ívfüzetek terjedelmével, hogy Balassi istenes énekeinek, az úgynevezett *Más könyvnek*⁶² – mintha egy másolat más-fajta és ki tudja, hányadik másolatának valamiféle ősforrást kellene tükröznie – új füzetet nyithasson, azaz a *Más könyvet* „fizikai valójában” is érzékeink elé tárhassa.⁶³ Mint írja: „Ez az eljárás nem szabálytalan, hiszen a ránk maradt *Balassa-kódexben* is van három darab 12-leveles [!] ívfüzet, és rögtön a legelső füzet 4 levélből áll.”⁶⁴ Csakhogy, amint dolgozatom első részében bizonyítani igyekeztem, a *Balassa-kódex* ívfüzetetése valószínűleg a kényszerű papírváltás és a toleráns lap- és levélpárok elkerülése érdekében olyan, amilyen.

Harmadik „következmény”

A kódex Balassi-részének végére bemásolt kétes hitelű énekeket a 17. században sem vélték feltétlenül Balassi-verseknek. Ez is csak Vadai feltevése volt, aki szerint „erre utal az a tény is, hogy a Rimay-rész végén egyetlen idegen verset sem találunk”.⁶⁵ De hát persze, hogy nem találunk! 1610 körül még nincsenek Rimay-epigonok, és később se sok! Vadai érve tehát komolytalan, vagy legalábbis számomra annak hat, kívánalma pedig Horváth Iván szerint „túlzó” is: „Vadai elvárná, hogy az 1610 körüli szerkesztő beszámoljon arról, ha saját gyűjtésű versekkel egészítette ki a törzsanyagot. Szerintem ez az igény el van túlozva.”⁶⁶

Horváth Iván azonban igazából nem érvel, csak saját, ősmásolót „likvidáló” hipotézisét propagálja. Erre nem is szeretnék reagálni: nem tudjuk, hogy volt. Viszont az nem kicsit érdekes, hogy a *Balassa-kódex* másolói 2 lap híján eltalálták a hiteles Balassi-rész végét (a 138. helyett a 140. oldalnál lyukadnak ki). Mégis hogy lehetséges ez? Én ezt a forrás feltételezett ívfüzetetéséből vezetném le szívesen. Ugyanakkor ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a kódex a 141. oldalon egy olyan éneket hoz, amely egyszer már szerepelt a forrásban (ez ugyanis szinte „azonos” a Balassi-rész második énekével). Márpedig nem kellett ahhoz senkinek „műveltnek” lennie vagy „irodalmi érzékkel” rendelkeznie, hogy ezt lemásolva arra a következtetésre jusson, hogy Balassi – „haj, szegény” – nem lehetett annyira szenilis, hogy kétszer írja be ugyanazt a verset könyvecskéjébe, a *Maga kezével írt könyvnek* tehát (annak, amit a 17. században annak vélhettek) valahol itt kell végződnie. Lényegében ugyanezt állította egyébként Varjas is, csak Klaniczay (és a *Saját kezű versfüzér*) miatt mintha teljesen elfelejtkeztek volna róla:

„A nyolc vers között újra szerepel némi szövegeltéréssel a *Cupido szí-
vemben sok tüzes szikrákkal* kezdetű költemény is, melyet a kódex máso-

62 KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szövegahagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 89(1985), 76–89.

63 VADAI, *A Balassa-kódex szerkezete*, i. m., 20.

64 *Uo.*

65 *Uo.*, 17.

66 HORVÁTH Iván, *Balassi Bálint verseinek fragmentumi = Magyar irodalomtörténet*, szerk. HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István, Bp., Gépeskönyv, 2020–2022, <https://f-book.com/mi/index.php?chapter=0901HORVBALA>.

dik énekeként egyszer már bejegyzett a másoló; utolsónak pedig a IV. és V. Coelia-énekből összetákolt egyveleg, amelyet nyilván nem Balassa, hanem valaki más szerkesztett így egybe. E két utóbbi költemény is azt bizonyítja, hogy az ősmásolatnak ez a része már nem a költő »maga kezével írt könyvé«-ből való, mert Balassa aligha írta le gyűjteményébe kétszer ugyanazt az éneket s az sem valószínű, hogy két énekből egy harmadikat szerkesztve, azt újra bejegyezte szerzeményei közé.”⁶⁷

Ráadásul Balassi versei a kódexben mindig ciklussá állnak össze, és a kétes hitelűekkel ellentétben majd mindannyiszor számozást is kapnak (azaz optikailag is mások). Az utóbbiak azonban még csak össze sem függenek.

Negyedik következmény

A kétes hitelű darabok között a Ferendum et sperandumon kívül legalább 1, ám legfeljebb 2 olyan versnek kell még lennie, amely legalább 2 lapot tölt ki, és nyomtatásban is megjelent.

Ötödik következmény

A Rimay-részben lévő nagy crux lapjainak vagy teljes egészében üresnek kell lenniük, vagy legfeljebb annyira lehetnek beírtak, hogy még egybefüggő űrnek tetszenek, s ide alapvetően olyan énekeknek kell kerülnie, amelyek megjelentek: „isteneseknek”.⁶⁸ Mindezt – egyebek között persze⁶⁹ – a nagy számok törvénye is erősíti: a Balassa-kódexen kívül épp ilyen ifjúkori „zsengék” maradtak fenn. Azt is meg lehet határozni, hogy a crux – beírtságtól függetlenül – hozzávetőleg legalább 99, legfeljebb pedig 165 versszak terjedelmű (11 lap × 9 versszak, 15 lap × 11 versszak), Horváth Iván és Tóth Tünde szemfüles figyelme pedig még azt is észrevette, hogy a cruxban kezdődő első szövegre még csak az incipitjével sem utaltak.⁷⁰ Minthogy pedig a kódexben sosem fordul elő olyan eset, hogy a másolók úgy hagynak üres helyet egy versnek vagy verscsokornak, hogy arra sehogy sem „mutatnak rá”, ezt csak kétféleképp lehet magyarázni.

Az egyik magyarázat az, hogy az utalás közvetlenül az üres lapok előtt, kizárólag az említett „másolási kulccsal” történik, a másik pedig az, hogy a Rimay-rész címközleményének legvége is az utalás része. Akárhogy is, végül mindkettő az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásaihoz utasít minket, ugyanis a 17. századtól ebben hagyományozódik az az *Epicedium* is, amelyet a címirat alapján Rimaynak „a több

67 VARJAS, A *Balassa-kódex*, XXII.

68 Az *Istenes énekek*-kiadásokhoz hasonlóan tágabb értelemben veszem a kifejezést.

69 Például, hogy a forráskézirat lemásolásakor üresen hagyott lapokra valaki még kiférni látta Zrínyi műveit, legalábbis jelentős részüket.

70 HORVÁTH IVÁN, TÓTH TÜNDE, *Rimay János ifjúkori versgyűjteményének rekonstrukciója = Ámor, álom és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete: Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTON SZABÓ GÉZA, Bp., Universitas, 2002, 457–469, 461.

éneki után helyeztett”-ek.⁷¹ Lényegében ezen alapul Horváth Iván és Tóth Tünde egyesek szerint délibábos, mások szerint azonban tetszetős elmélete is, amely szerint a crux helyén eredetileg Rimaynak e Balassi halálát „megékesítő” gyászversciklusa állt.⁷² 1610 tájékán viszont ez semmiképp sem kerülhetett abból a nyomtatványból a *Balassa-kódex* forrásába, amelyből a 17. század derekán a *Balassa-kódex*be utólag bemásolták volna, az *Istenes énekek* ugyanis 1632-ben látott először napvilágot. „Ősforrása” tehát vagy az *Epicidium* 1596-os önálló vizsolyi kiadása (RMNy 787), vagy valamilyen kézirat lehetett volna csak. Ezt félre szokták érteni, s ott számolnak, ahol csupán számozni lenne szabad. Persze az nagyon beszédes számomra, hogy Horváth Ivánék teóriájával például az általam rendkívül tisztelt Bene Sándor sem ért egyet,⁷³ ám perdöntő ellenérvet – ezt azért mégiscsak valljuk be – eddig senki sem hozott fel:

- mert bár igaz, hogy Horváth Ivánék „a több éneki” kifejezést egyáltalán nem szabatosan értelmezték,⁷⁴ ám ez pongyola fogalmazás is lehet: nem várhatjuk el a *Balassa-kódex* forrásának összeállítójától, hogy hajszálpontosan fejezze ki magát (például így: „mely írását a 20. és a 31. énekek közé helyeztettük”), az *Epicidium*ot lényegében így is Rimay többi éneke után, a Rimay-rész „végén” találánk;
- mert bár igaz, hogy a crux helyén „tíz számhelynyi költemény hiányzik”,⁷⁵ az *Epicidium*ot pedig csak „7 versnek szoktuk számozni”,⁷⁶ de a 17. században ez még felfogás dolga: ugyanúgy lehet 10, ahogy 8, 9 vagy épp 11 ének is;
- mert bár igaz, hogy az *Epicidium* beillesztése miatt a forrás szerkesztőjének legalább két verset át kellett számoznia, ami talán csakugyan olyan fokú „tudatosságra” vall, ami kevés másolót jellemez,⁷⁷ ám nem tudjuk, hogy Rimay ezen gyűjteménye pontosan kinek a gyűjtése, és hogyan állt össze;
- mert bár igaz, hogy a Rimay-rész 24. éneke Balassi-ének lenne,⁷⁸ de a *Végtelen irgalmút* már a saját korában is hajlamosak voltak Rimaynak tulajdonítani.

71 *Balassa-kódex* (VADAI), 148.

72 HORVÁTH, TÓTH, *i. m.*, 463.

73 BENE SÁNDOR, *Rimay műzsája*, ItK, 115(2011), 271–339, 323.

74 SINKA, *i. m.*, 234–235.

75 HORVÁTH, TÓTH, *i. m.*, 463.

76 *Uo.*, 465.

77 SINKA, *i. m.*, 231–233.

78 BALÁZS Mihály, *Észrevételek Balassi Bálint zsoltárparafrázisainak forrásairól*, ItK, 126(2022), 563–608, 585–596; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi LI. zsoltárparafrázisának hiányzó strófái = Balázs 75: Tanulmányok Balázs Mihály 75. születésnapjára*, szerk. Béla Bálint, LATZKOVITS Miklós, MAJOROS Viktória, Bp., reciti, 2024, 417–427, <https://www.reciti.hu/2024/8447>.

Ráadásul Horváth Ivánék teóriájában a kódex Rimay-részének azok a versei, amelyek később majd az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásában kinyomtatásra kerülnek, ugyanezen kiadások blokkrendjében követik egymást:

Az adott ének száma a <i>Balassa-kódex</i> Rimay-részében	Incipit	Az adott ének az <i>Istenes énekek</i> rendezetlen kiadásainak melyik blokkjához tartozik	Az adott ének száma az <i>Istenes énekek</i> rendezetlen kiadásában
6.	<i>Legyen jó idő csak...</i>	Első Rimay- vagy B-blokk	7.
10.	<i>Óh, szegény megromlott...</i>	Második Rimay- vagy D-blokk	41.
12.	<i>Katonák hadnagya...</i>		39.
16.	<i>Vitézség embernek...</i>		35.
19.	<i>Könyörülj énrajtam...</i>		28.
20.	<i>Udvar s irigy tiszték...</i>		38.
21.	<i>Bocsásd Szentlekedet...</i>	Harmadik Rimay- vagy „E-blokk”	43.
22.	<i>Hadvezérlő Pallás...</i>		44.
23.	<i>Ihon, édes hazám...</i>		45.
24.	<i>Végtelen irgalmú...</i>		46.
25.	<i>Mint ágyúgolyóbis...</i>		47.
26.	<i>Pallás nem nyughaték...</i>		49.
27.	<i>Délos szigetéből...</i>		50.
28.	<i>Kérdhedd e koporsót...</i>		51.
29.	<i>Csodálható nagy dolog...</i>		52.
30.	<i>Rettenetes rüt gyászt...</i>		53.

Ez persze ugyanúgy lehet merő véletlen, mint ahogy az is, hogy a Rimay-rész második felében majdhogynem egy tömböt alkotnak azok a versek, amelyek a rendezetlen kiadásokban megjelentek:

16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
✓	X	X	✓	✓	✓	✓	✓	✓
25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	
✓	✓	✓	✓	✓	✓	X	X	

Ha viszont nem hiszünk a véletlenekben, akkor ez utóbbi arra is utalhat, hogy az ide kerülő énekek eredetileg is nyomtatott vagy – a *Más könyvhöz* hasonlóan – (nyomda)kész tömböt képeztek valahol.⁷⁹ Meggondolkodtató körülmény az is,

⁷⁹ Vö. KŐSZEGHY, *A Balassi-szöveghagyomány..., i. m.* Egy ilyen tömb a Rimay-rész eleje szempontjából természetesen akár ismétlődéseket is tartalmazhatott, és/vagy talán meg is csonkulhatott, mire a forráskézirat összeállítójához jutott.

hogy az elmélet következményeként a Rimay-rész végén egy egészen rendezettnék tűnő csoportot alkotnának azok a versek, amelyeket expressis verbis „más kérésére csinált” a poéta.⁸⁰ Persze tisztában vagyok azzal, hogy ezek firlefáncok, bájos apróságok, Horváth Ivánék teóriáját mégsem ejthetjük el egykönnyen miattuk: a Rimay-rész tehát akár a költő korai verseinek nagyon hiányos gyűjteménye is lehet.

De próbáljuk ki a másik magyarázatot is. Ehhez ki kell válogatnunk az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásaiból azokat az 1610 előtti és 1610 körüli Rimay-verseket, amelyek nem az *Epicidium* részei, ami felveti azt a problémát, hogy vajon helyesen határozták-e meg e szövegek korát. E problémát azonban szintén csak megkerülni tudom: Klaniczay 1957-es kronológiájára bízom magam.⁸¹ Ennél nincs áttekinthetőbb, így más kutatók könnyen ellenőrizhetnek, és esetleg pontosíthatnak majd. Akárhogy is, ha Klaniczay helyesen datálta és állította időrendbe Rimay énekeit, akkor a crux helyére legfeljebb 8 verset tudnék állítani.⁸²

	Incipit	A szöveg kora Klaniczay szerint	Terjedelem
1.	8. Ó, ki későn futok...	1616 előtt	7 versszak
2.	11. Ó, kegyelmes Isten...	1618 előtt	5 versszak
3.	12. Jöjj, mellém, szent Isten...	1595	8 versszak
4.	13. Egyedül tebenned...	1618 előtt	9 versszak
5.	27. Nem lehet szebb dolog...	1600 előtt	14 versszak
6.	42. No, nem kesergetlek...	1601–1606	1 versszak
7.	48. Mert ki megtér... (→ Reménségem vagyok nekem...)	1600 előtt	1 versszak
8.	54. Oh, szép drága zálag...	1600 előtt	20 versszak (de ezek terjedelmesebbek a megszo- kottnál)
Terjedelem összesen:			65 versszak

Bevallom, többre számítottam, ám ez sem kevés. A hiányzó 34 versszak pedig nagyon is lehet épp 2 éneknyi. Ez 4 beírt lap lenne – egy csaknem optimális osztandóval (34 a 36 helyett). Ezek a versek persze ebben a konstellációban csakis a Klaniczay-galaxisban jelennek meg, a megoldási lehetőségek ugyanis nemcsak az egyes énekek datálásától függenek, hanem attól is, hogy:

80 Balassi halálára („kérven”), Káthay Mária Magdolnának (akrosztichon) és az azonosítatlan „pápista főasszonnak” („kérésére”) írta ezeket. A *Katonák hadnagyát* ebből a szempontból azért ignorálok, mert kódexbéli változata előtt nem találunk olyan argumentumot, amely szerint Rimay ezt az éneket Homonnai István számára írta volna. Vö. ECKHARDT Sándor, *Egy ismeretlen Balassi-kiadás*, ItK, 71(1955), 118–121, 120.

81 KLANICZAY, *Hozzászólás...*, i. m., 327–328.

82 Klaniczayval együtt átsiklunk azon a kényes kérdésem, hogy a *Virtus, lelki jóság* összemosható-e, s ha igen, hogyan az *Itt egy asztalt látunkkal*.

- Rimay költői technikáját figyelembe véve megengedünk-e olyan elszüllyedt szövegváltozatokat, amelyek a kései versekbe illesztve maradtak ránk;⁸³
- hogy megengedjük-e, hogy a másolóknak más nyomtatott könyvük is legyen az *Istenes énekek* valamelyik rendezetlen kiadásán kívül, hisz vannak még Rimaynak olyan énekei, amelyek a *Balassa-kódex* másolása előtt megjelentek (ilyen *Az jó hitű embernek*, az *Ó, ki későn futok* vagy a *Mennyekben lakozó*);⁸⁴
- végül azon is megfordulhat a dolog, hogy mit is tartunk Rimay-verseknek.⁸⁵

Ezek miatt szerintem (így) sosem fogjuk megoldani a cruxot, ám szerencsére nekem nem is kell. Nekem ugyanis csak azt kell kiderítenem, hogy elég-e az *Istenes énekek* rendezetlen kiadása az *Epicedium* nélkül az üresség kitöltésére, s ezek alapján úgy tűnik, hogy ezt a lehetőséget – amelynek eredményeképp a Rimay-rész a költő korai verseinek nagyon gazdag gyűjteménye lenne – annak ellenére sem zárhatjuk ki nyugodt szívvel, hogy nagyon szűkösen tűnik.

Ráadásul van egy harmadik út is, amit nem könnyű észrevenni. Azért nem könnyű észrevenni, mert az űrben nem terjed a hang. A legangyalibb ének és a legdühösebb üvöltés is ugyanolyan hangtalan itt, mint a síri csend vagy a hallgatásba burkolódzás. És épp ez a megtévesztő... Hisz csakugyan lehet, hogy azért nincsenek 1610 tájánál későbbi versek a *Balassa-kódex*ben, mert a forráskézirat forrása(i) az 1610-es években lezárult(ak), ám az is lehet, hogy azért, mert e versek megjelentek, és ezért a kódex űrjében, a nagy cruxban száguldanak. Ezt a gondolatot már Varjas is megpendítette, csak azon melegében el is hessegette magától, mert a Rimay-részt annak ellenére is ifjúkori versfüzérnek látta, hogy több mint egyharmada (a 32-ből 12 ének) „elveszett”.⁸⁶ Ugyanígy vélekedett egyébként Vadai is, aki biztosra vette, hogy „a forrásul szolgáló Rimay-gyűjtemény lezárul 1610 körül”.⁸⁷ Ebből azonban – mint ő maga is felhívta rá a figyelmet – nem szabad arra következtetnünk, hogy a kódex forráskéziratának összeállítása is ekkor történt.⁸⁸ Ennek a kéziratnak a keletkezési idejét ezért 1610 és 1632 közé tette (éspedig azért, mert Rimay 1631 végén halt meg).⁸⁹ Én viszont nem ezt állítom. Én azt állítom, hogy az 1610 körüli időpont

83 Lásd az előbbi lábjegyzetet!

84 Az utóbbi énekre Horváth Margaréta hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök neki. HORVÁTH Margaréta, *Az Istenes énekek rendezetlen kiadásai*, kézirat, Pécs, 2022, 36. A szakdolgozat „tanulmányváltozata”: HORVÁTH Margaréta, *Újabb problémafelvetések az Istenes énekek kiadástörténetéhez*, Verso, 6(2023), 1. sz., 29–50, https://versofolyoirat.hu/verso2023_1.pdf.

85 PAP Balázs, *Rimay János: Adj már csendességet*, Verso, 1(2018), 1. sz., 101–112, https://versofolyoirat.hu/verso2018_1.pdf.

86 VARJAS, *A Balassa-kódex*, XXVI.

87 VADAI, *Hozzászólás...*, i. m., 159.

88 *Uo.*

89 *Uo.* Itt azonban fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy Jankovits László – szerintem egyébként helyesen – ebben ellentmond Vadainak, szerinte a Rimay-rész címközleménye „mintha

alighanem már a Rimay-rész forrásának vagy forrásainak is ugyanolyan terminus post quemje, azaz a cruxban akár jóval 1610 utáni versek is lehetnek. Óriási különbség! Amíg ugyanis Vadai állítása szinte semmiféle következménnyel nem jár, addig az enyém még igazolatlanul is kellemetlenül érinti a keltezhetetlen énekeket 1610 előttre datáló filológusokat, hisz eszerint a Rimay-rész a poéta különböző korszakaiból származó és a nagy crux vonatkozásában legalábbis talán eredetileg is valamiféle tömböt képező verseinek viszonylag gazdag gyűjteménye lenne. Ebből a szempontból meggondolkodtató körülmény, hogy Rimay kódexbeli „istenes” énekei – egy kivétellel – a rendezetlen kiadásoknak éppen abba a blokkjába esnek, amelyet más forrásból is ismerünk: a D-be.⁹⁰ Emiatt pedig ez az elmélet számomra épp annyira tetszetős, mint Horváth Ivánéké, választani viszont csak akkor szabad majd a három közül, ha már megfontolt és végleges döntést tudunk hozni.

Konzekvenciák II

Dolgozatom összességében happy enddel végződik, az intolerancia-elmélet és főként az arányos munkamegosztás elmélete alapján ugyanis *az eredeti Balassa-kódexhez képest – a 128. lap utáni 4 oldalt kivéve – nem kell súlyos szövegvesztéssel számolnunk*: kis híján „minden megvan”, még ha olykor nem is tudjuk, pontosan hogyan. Ez egyúttal persze azt is jelenti, hogy a kódex pótolhatatlan veszteségeit aligha a mi másolóink okozták. Azért is hangsúlyozom ezt, mert mindig ők a bűnbakok. Az ő textológiai érzékük tompa, az ő műveltségük hiányos, s még véletlenül sem azé, aki alig tudta elolvasni Balassi kézírását. Félreértés ne essék, nem akarom eltúlozni érdemeiket, ám vitatni sem akarom azokat: úgy hozta ugyanis a véletlen, hogy végül e kisebb technikai bravúrokat is megcsillogtató másolók lettek azok, akik megóvták a pusztító fagytól Zrínyi előtti költészetünk legzöldellőbb, „legdúsabb hajtásait”.

olyasvalakiről szólna, akinek élete, de legalábbis életműve lezárult, s ennél a gyűjteménynél több aligha várható tőle”. Emiatt nálam nem Rimay halála, hanem az első rendezetlen kiadás megjelenése a forráskézirat keletkezésének terminus ante quemje. JANKOVITS László, *Rimay János szerelmes versei*, Pécs, Verso, megjelenés alatt.

⁹⁰ RIMAY János *Munkái a Radvánszky- és a Sajókazai codexek szövege szerint*, kiad. RADVÁNSZKY Béla, Bp., M. Tud. Akadémia, 1904, 309–325; RIMAY János *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémiai, 1955, 171.

Melléklet

„A *Vat I/1.* nyolc különböző kéz írása, humanista rotunda és humanista kurzív könyvírás vegyesen. A fol. 12–13 egy kéz írása, a többi foliót mindig más-más kéz írta, de a kézváltás többnyire nem egy-egy elégia elején kezdődik. Így tehát nem 8 különböző darab utólagos egybekötéséről van szó. Legföljebb három ilyen részről lehetne szó: fol. 12–16, 17, 18–20. Valószínűbb, hogy az egész egybemásolás, de a másolók sűrűn váltakoztak.”

CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*,
Bp., Akadémiai, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 10).

„A bekötéskor a kézirat második felének leveleit összekeverték. Minthogy a kéziratnak ebben a részében a másoló a lapok aljára nem írt őrszót, és egyéb körülmények (iniciálé megléte, illetőleg hiánya, az énekkezdetek és a lapszámok egybeesése) nem nyújtanak biztos támpontot, a lapok eredeti rendjének teljes helyreállítása lehetetlen.”

A Kuun-kódex, szerk., tan. VARGA Imre,
Bp., Magyar Helikon 1979 (Bibliotheca Historica), II, 10.

„Az évszámokban való hit – tényleg hit.”

PAP Balázs (Pécs, 2024. október 17.)